

AGNIESZKA ZALEWSKA-BOCHENKO

SIEĆ INTERNET A WYKLUCZENIE CYFROWE W POLSCE

Streszczenie: W artykule zwrócono uwagę na próbę identyfikacji zagadnienia wykluczenia społecznego ze szczególnym uwzględnieniem wykluczenia cyfrowego, a także wskazania sposobów walki z wykluczeniem cyfrowym w Polsce. Przeprowadzona analiza literatury oraz analiza danych skłania do wniosku, że nadal aktualnym problemem jest wykluczenie cyfrowe, przez niektórych określane mianem nierówności cyfrowych. Z analiz wynika jednak, że ten stan rzeczy jest spowodowany głównie motywacją i brakiem kompetencji cyfrowych niż wynika z problemów technologicznych, jak np. zaopatrzeniem w sieć Internet. Postępujący w szybkim tempie rozwój nowoczesnych technologii w ramach gospodarki cyfrowej powoduje szybko narastające braki kompetencji, a co za tym idzie motywacji, głównie u osób starszych. Mimo, iż w Polsce prowadzone są działania mające na celu redukcję i przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu w różnych grupach społecznych to nadal istnieje problem nierówności cyfrowych. Dlatego ważne jest, aby nie tylko skupić się na wyposażaniu wykluczonych w sprzęt i dostęp do Internetu. Należy równocześnie pobudzać u nich motywację do korzystania z tych dobrodziejstw oraz do zdobywania, a dalej podnoszenia kompetencji cyfrowych we wszystkich grupach społecznych. W artykule wykorzystano metodę analizy deskryptywnej, komparatywnej, porównawczą analizę danych statystycznych pochodzących z ogólnodostępnych baz danych GUS, Eurostat, raportów badania Internetu, raportów i informacji Narodowego Banku Polskiego oraz wykorzystano wyniki wybranych badań dotyczących analizowanych zagadnień.

Słowa kluczowe: wykluczenie społeczne, wykluczenie cyfrowe, przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu, Internet.

JEL codes: Z130, O350

1. WSTĘP

Internet w początkowej fazie rozwoju wykorzystywany był wyłącznie jako źródło informacji. Obecnie jest miejscem edukacji, pracy, załatwiania spraw codziennych, rozrywki, ale przede wszystkim jest miejscem komunikowania się

z innymi ludźmi [Bargh, McKenna 2004, s. 574].

Korzystanie z Internetu przez osoby starsze wiąże się ze wzrostem satysfakcji z życia. Wynika to z większego dostępu do informacji, utrzymywania relacji z bliskimi oraz resztą społeczeństwa, a także poczucia kompetencji: osoba starsza umiejąca korzystać z Internetu czuje się pełnowartościowym członkiem społeczeństwa cyfrowego [Szmigielska, Bąk, Hołda 2012, s. 146].

Odpowiednie treści umieszczane w Internecie dają szansę na zmniejszenie niepewności wynikającej z braku wiedzy w tym obszarze [Campbell, Nolfi 2005, s. 2]. Wraz ze wzrostem znaczenia Internetu w różnych obszarach życia korzystanie z niego nierzadko staje się niezbędnym warunkiem funkcjonowania w dzisiejszym świecie. Dlatego osoby nieużywające go mają ograniczone możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, zawodowym czy kulturalnym, co prowadzi do stopniowego ich wykluczania, zarówno społecznego, jak i ekonomicznego, oraz do pogłębienia istniejących podziałów społecznych [Ellerman 2007, s. 11-33].

W artykule dokonano identyfikacji problemu wykluczenia społecznego ze szczególnym uwzględnieniem wykluczenia cyfrowego od strony wykorzystania sieci Internet. Wykluczenie społeczne podlega przemianom i zmianom społecznym i ekonomicznym, w tym także procesom globalizacji. Obecnie mamy do czynienia z np. wykluczeniem komunikacyjnym (nieumiejętność jazdy samochodem), nieznaną języków obcych (utrudniającą dostęp do wiedzy i informacji) czy brakiem umiejętności posługiwania się technologiami teleinformatycznymi, tzw. wykluczenie cyfrowe [Garwol 2019, s. 49-50].

W pierwszej części podjęto próbę charakterystyki obu zjawisk wyjaśniając ich pojęcie, rodzaje i przyczyny. W dalszej części przedstawiono obecny stan wykluczenia cyfrowego w Polsce, a także zagadnienia dotyczące identyfikacji sposobów przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu. Artykuł kończą konkluzje na przyszłość.

W artykule zastosowano metodę deskryptywną, komparatywną, porównawczą analizę danych statystycznych pochodzących z ogólnodostępnych baz danych GUS, Eurostat, raporty badania Internetu, raporty i informacje Narodowego Banku Polskiego oraz wykorzystano wyniki wybranych badań dotyczących analizowanych zagadnień.

Ze względu na to, że wykluczenie społeczne jest bardzo szerokim zagadnieniem, w artykule wprowadzono ograniczenie do analizy wykluczenia cyfrowego od strony wykorzystania sieci Internet głównie wśród osób starszych i przeciwdziałanie temu zjawisku.

2. IDENTYFIKACJA WYKLUCZENIA - WYKLUCZENIE SPOŁECZNE A WYKLUCZENIE CYFROWE

Wykluczenie społeczne określa sytuację, w której dana jednostka, będąca członkiem społeczeństwa, nie może normalnie uczestniczyć w działaniach obywateli tego społeczeństwa, przy czym ograniczenie to nie wynika z jej wewnętrznych przekonań, ale znajduje się poza kontrolą wykluczonej jednostki. Wykluczenie społeczne jest zjawiskiem wielowymiarowym i w praktyce oznacza niemożność uczestnictwa w życiu gospodarczym, politycznym jak i kulturowym, w wyniku braku dostępu do zasobów, dóbr i instytucji, ograniczenia praw społecznych oraz deprivacji potrzeb. Często błędnie pojęcie wykluczenia społecznego utożsamia się z pojęciem ubóstwa. Mimo, iż są to pojęcia pokrewne, to wykluczenie społeczne jest pojęciem szerszym, gdyż oprócz niskich dochodów, zwraca też uwagę na inne czynniki powodujące wyłączenie jednostek z funkcjonowania w życiu społecznym [Wykluczenie społeczne 2021].

Wykluczenie społeczne określane jest też często jako „niezdolność do uczestnictwa w uznawanych za ważne aspektach życia społecznego – gospodarczych, politycznych i kulturowych” lub jako „dynamiczny i wielowymiarowy proces pełnego odcięcia lub częściowego ograniczenia dostępu do różnych społecznych, gospodarczych, kulturowych i politycznych systemów, które pomagają jednostce w integracji ze społeczeństwem” [Szanferberg 2006, s. 20-23].

Wykluczenie społeczne podlega przemianom i przybiera nowe formy. Mają na to wpływ zachodzące zmiany społeczne i ekonomiczne, w tym także procesy globalizacji. Obecnie mamy do czynienia z np. wykluczeniem komunikacyjnym (nieumiejętność jazdy samochodem), nieznaną języków obcych (utrudniającą dostęp do wiedzy i informacji), czy brakiem umiejętności posługiwania się technologiami teleinformatycznymi, tzw. wykluczenie cyfrowe [Garwol 2019, s. 49-50].

Pojęcie wykluczenia cyfrowego pochodzi z języka angielskiego (digital divide) i oznacza „wykluczenie cyfrowe” lub „podział cyfrowy”. Po raz pierwszy zostało ono użyte przez dziennikarzy „Los Angeles Times” w 1996 roku [Sobocka-Szczapa 2017, s. 410].

Wykluczenie cyfrowe, mówiąc najogólniej, „jest wynikiem braku umiejętności korzystania z cywilizacyjnych osiągnięć technologicznych, stąd zjawisko to można wstępnie określić jako nowy podział (rozwarstwienie) społeczeństwa na tych, którzy mają dostęp do Internetu, oraz tych, dla których dostęp do tych zdobyczy cywilizacyjnych jest ograniczony lub czasem niemal niemożliwy” [Widawska, Wysocka, Wiczorek 2014, s. 11]. Wykluczenie cyfrowe może być spowodowane nie tylko fizycznym brakiem dostępu do technologii, ale także brakiem chęci do korzystania z nich. Takie podejście do cyfryzacji można określić terminem „samowykluczenie cyfrowe” [Garwol 2019, s. 50].

Zagrożenie wykluczeniem cyfrowym jest warunkowane przez wiele okoliczności, ale zazwyczaj ma ono związek z czynnikami [Garwol 2019, s. 51]:

- technologicznymi, tzw. czynniki twarde wynikające z szybkiego rozwoju technologii informatycznej oraz z ograniczonego dostępu do infrastruktury, sprzętu oraz oprogramowania;
- indywidualnymi, tzw. czynniki miękkie świadomościowe, mentalne, kompetencyjne i motywacyjne, bądź związane z niepełnosprawnością i naturalnymi barierami i ograniczeniami dostępu do informacji.

Można także wyodrębnić różne wymiary lub poziomy wykluczenia cyfrowego, takie jak [Garwol 2019, s. 51]:

- motywacja do korzystania z nowych technologii;
- fizyczny dostęp - posiadanie komputera, dostęp do Internetu;
- umiejętności - strategiczne, informacyjne, operacyjne;
- korzystanie - różne sposoby korzystania.

Najbardziej narażone grupy na wykluczenie cyfrowe to [Hudzik 2021]:

- mieszkańcy małych miast oraz wsi, w których jakość połączenia internetowego jest bardzo zła;
- osoby niepełnosprawne lub o szczególnych potrzebach;
- osoby niewykształcone, które uważają, że nie mają wystarczających umiejętności, aby korzystać z nowych technologii informatycznych;
- osoby niezamożne, których nie stać na abonament internetowy lub też sprzęt konieczny do obsługi nowych technologii;
- osoby starsze, które nie potrafią posługiwać się komputerem lub też brak im wiedzy na temat możliwości wykorzystania nowoczesnych technologii w życiu codziennym;
- rodziny, w których jest dostępna ograniczona liczba sprzętów elektronicznych, przez co muszą one być współdzielone pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny.

Wśród osób, które określamy jako wykluczone cyfrowo największy odsetek stanowią ludzie starsi, wśród innych grup społecznych widoczne są również osoby o niskim poziomie wykształcenia oraz w trudnej sytuacji materialnej (ta ostatnia grupa wzrosła w okresie pandemii COVID-19). Największy problem z dostępem do sieci wciąż jest na obszarach wiejskich. Jednak kluczowym powodem niekorzystania z Internetu jest wykluczenie motywacyjne. Związane jest ono przede wszystkim z brakiem wiedzy o tym, jak i do czego można sięć wykorzystać. Kolejnym problemem są niskie umiejętności w zakresie korzystania z komputera i urządzeń mobilnych [Schmeichel-Zarzeczna 2021]. Wiele starszych osób wskazuje też na fakt, że korzystanie z Internetu jest dla nich zbyt skomplikowane i nie mają ochoty uczyć się tej umiejętności lub że nauczyły się korzystać z sieci tylko dlatego, że zmusiły je do tego jakieś okoliczności [Hołda 2011, s. 192; Huang, Chen 2010, s. 249]. Często mają one też obawy przed trudnościami w nauce korzystania z komputera i Internetu, zepsuciem sprzętu

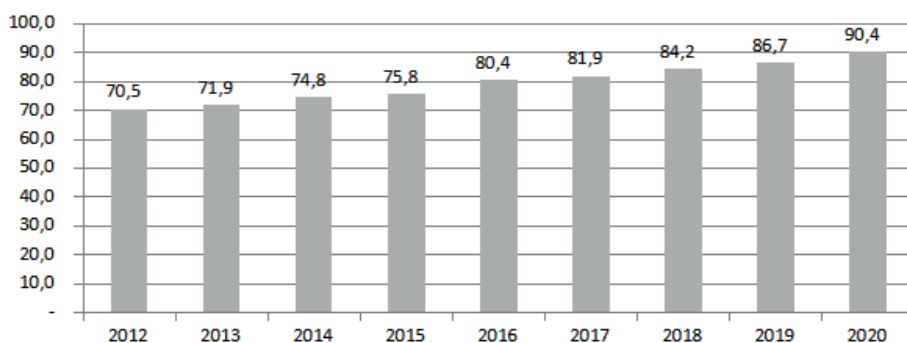
itp. Ponadto osoby starsze mają niższe poczucie własnej skuteczności w tej dziedzinie, a jednocześnie często odczuwają wstyd przed młodszym pokoleniem i przejawiają obawy przed pokazaniem, że czegoś nie umieją i nie wiedzą [Czaja, Charness, Fisk, Hertzog, Nair, Rogers, Sharit 2006, s. 340].

Stają się w ten sposób wykluczonymi cyfrowo, a jednym z czynników leżących u podstaw tego wykluczenia – obok poziomu dochodów, położenia geograficznego oraz czynników kulturowych – jest wiek: osoby starsze są najrzadziej korzystającą z Internetu grupą wiekową zarówno w Polsce, jak i na świecie [Gackenbach, von Stackelberg 2007, s. 60].

3. STAN WYKLUCZENIA CYFROWEGO W POLSCE

Raport „Wykluczenie społeczno-cyfrowe w Polsce. Stan zjawiska, trendy, rekomendacje” opisuje nierówności w dostępie do Internetu oraz to, w jaki sposób poziom umiejętności cyfrowych i motywacji do korzystania z narzędzi cyfrowych prowadzi do różnicowania się szans życiowych Polaków. Z opracowania wynika, że obecnie wykluczenie bardziej wiąże się z postawami wobec nowych technologii, umiejętnościami i wiedzą o technologicznych możliwościach niż z fizycznym dostępem do sieci [Raport: Wykluczenie społeczno-cyfrowe w Polsce 2021]. Potwierdzają to dane GUS, z których wynika, że z roku na rok wzrasta liczba gospodarstw domowych z dostępem do Internetu. W 2012 roku było 70,5% takich gospodarstw, a już w 2020 90,4% (rysunek 1).

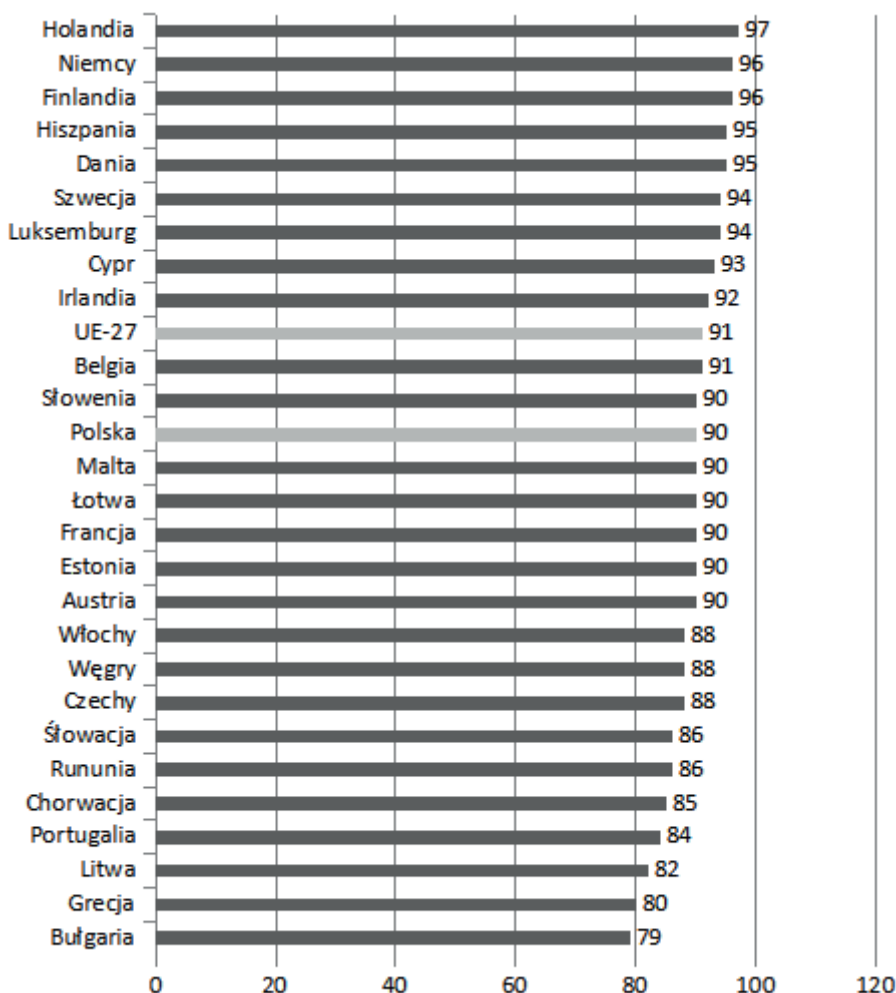
Rys. 1. Gospodarstwa domowe z dostępem do Internetu w latach 2012-2020 (w % ogółu osób)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Społeczeństwo informacyjne w Polsce w latach 2010-2015. (2015), s. 127], [Społeczeństwo informacyjne w Polsce w latach 2016-2020. (2020), s. 132].

Potwierdzają to również dane Eurostat z których wynika, że w 2020 roku Polska nie odbiegała znacząco od innych krajów osiągając wskaźnik gospodarstw domowych posiadających dostęp do Internetu w domu o 1 punkt procentowy niższy od średniej dla Unii Europejskiej. Różnica dzieląca Polskę od przodującej pod tym względem Holandii wyniosła 7 punktów procentowych. Najmniejszy odsetek gospodarstw domowych z dostępem do Internetu w domu odnotowano, podobnie jak w latach poprzednich, w Bułgarii (rysunek 2).

Rys. 2. Gospodarstwa domowe z dostępem do Internetu w domu w krajach Unii Europejskiej w 2020 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat. Poziom dostęp do Internetu - gospodarstwa domowe 2020].

Mimo, że dostęp do Internetu w Polsce w gospodarstwach domowych jest dość wysoki to już udział osób regularnie korzystających z Internetu różni się w zależności od aktywności zawodowej. W 2020 r. podobnie jak w latach ubiegłych, największy odsetek regularnych użytkowników był wśród uczniów i studentów (99,8%) oraz pracujących na własny rachunek (96,0%), a najmniejszy – w grupie osób emerytowanych i innych biernych zawodowo (53,5%) co świadczy o wykluczeniu cyfrowym tej grupy osób (tabela 1).

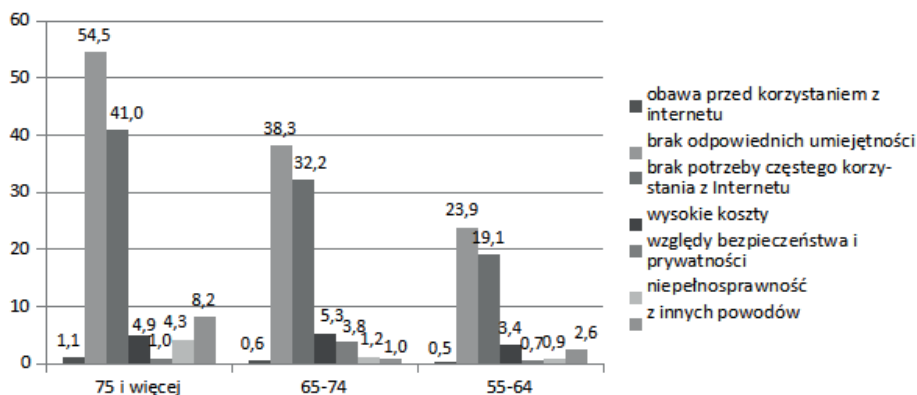
Tabela 1. Osoby regularnie korzystające z Internetu według aktywności zawodowej (w % ogółu osób danej grupy) w latach 2012-2020

Grupy aktywności zawodowej	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Emeryci i inni bierni zawodowo	24,9	26,7	31,5	32,2	36,9	40,6	43,1	48,3	53,5
Bezrobotni	31,6	30,4	56,7	57,3	64,1	63,9	65,7	72,0	82,6
Pracujący	53,8	59,3	75,7	78,3	81,3	83,7	84,9	89,8	91,8
Rolnicy	72,1	73,2	40,3	45,6	49,6	50,8	57,8	60,0	65,1
Pracujący na własny rachunek	75,2	76,6	85,0	86,4	86,5	91,0	92,6	95,5	96,0
Pracownicy najemni	83,8	83,3	78,5	80,6	84,2	86,8	88,7	92,0	93,6
Uczniowie i studenci	97,2	98,6	98,6	99,0	98,6	99,9	99,6	99,6	99,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Społeczeństwo informacyjne w Polsce w latach 2016-2020. (2020), s. 139], [Społeczeństwo informacyjne w Polsce w latach 2012-2016. (2016), s.114].

Można więc stwierdzić, że wśród barier korzystania z Internetu mniejsze znaczenie mają ograniczenia techniczne co uwidaczniają powyższe dane. Głównym ograniczeniem jest natomiast niska motywacja do korzystania z sieci, mała wiedza o jej zastosowaniach oraz obawy wynikające z tej niewiedzy, a także brak kompetencji. Mimo, iż duży odsetek Polaków posiada w domu dostęp do Internetu, to jednak nie korzystają z nich wcale lub używają go w ograniczonym zakresie. Kompetencje cyfrowe osób starszych są znacznie niższe niż pozostałych Polaków, co ogranicza i tym bardziej zniechęca ich do korzystania z Internetu. Dodatkowo niewiele z tych osób bierze udział w szkoleniach i kursach komputerowych. Jeśli już powiększają swoje umiejętności, to samodzielnie lub przy pomocy bliskich i znajomych [Starsi Polacy boją się Internetu 2018].

Rysunek 3. Przyczyny niekorzystania z Internetu według wieku w 2018 r. (% osób)

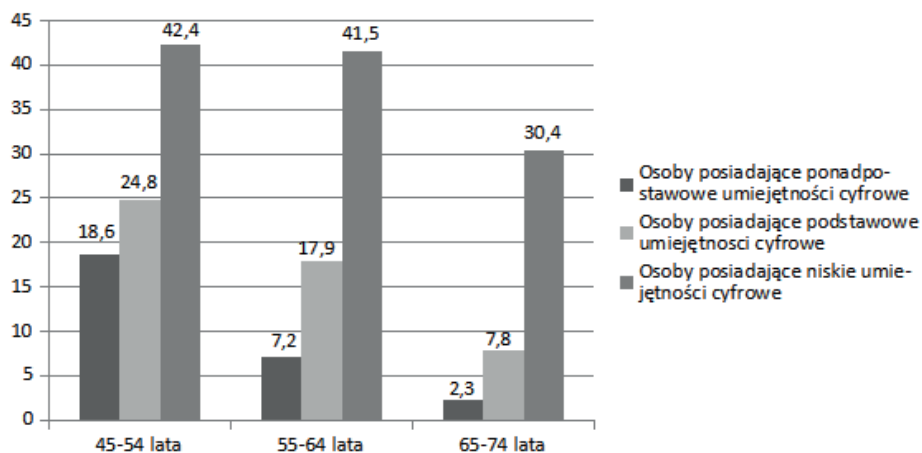
Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Jakość życia osób starszych w Polsce 2020, s. 60].

Analizując przyczyny niekorzystania z sieci wśród ludzi starszych, należy stwierdzić, że wyraźnie wraz z wiekiem najważniejszym powodem okazuje się brak odpowiednich umiejętności korzystania z Internetu. W grupie osób 75 i więcej lat wyniósł on prawie 55%. Drugą w kolejności przyczyną niekorzystania z sieci wśród ludzi starszych okazuje się brak potrzeby korzystania z Internetu. Wyraźnie częściej powód ten wskazywali starsi seniorzy (75 plus). Wśród osób w wieku 55-64 lata odsetek wyniósł ok. 19%, 65-74 lata ok. 32%, natomiast wśród osób w wieku 75 lat i więcej aż 41% (rysunek 3.).

Jeśli chodzi o poziom kompetencji cyfrowych osób po 45. roku życia, to jest on w naszym kraju bardzo niski. Wśród osób posiadających niskie umiejętności cyfrowe znajduje się aż 30,4% osób w wieku 65-74 lat, 41,5% osób w wieku 55-64 i 42,4% w wieku 45-54. Wśród osób posiadających podstawowe kompetencje cyfrowe znajduje się kolejno w tych samych przedziałach wiekowych: 7,8%, 17,9% i 24,8%. Najniższe wskaźniki odnotowujemy wśród grupy seniorów posiadających ponadpodstawowe umiejętności cyfrowe, gdzie mamy kolejno w tych samych grupach, co wyżej: 2,3%, 7,2% oraz 18,6%. (rysunek 4).

Niski stopień kompetencji cyfrowych w grupie osób w wieku 45-65 lat może generować problemy w zakresie aktywności zawodowej i możliwości przekwalifikowywania się, a co za tym idzie sprzyjać ich wykluczeniu nie tylko cyfrowemu, lecz także wykluczeniu ekonomicznemu, w dostępie do informacji i dóbr oraz kultury i edukacji [Cyrklaff-Gorczyca 2016, s. 207].

Rys. 4. Osoby posiadające ogólne umiejętności cyfrowe według ich poziomu i grup wieku w 2020 r. (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Społeczeństwo informacyjne w Polsce 2020, s. 157].

Warto tu przywołać także indeks DESI (The Digital Economy and Society Index - Indeks gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego), który powstał w 2014 roku na zlecenie Komisji Europejskiej. Jest on złożony z 37 wskaźników i służy do monitorowania ogólnego stanu zaawansowania cyfrowego państw w Unii Europejskiej.

Przy pomocy tego wskaźnika Komisja Europejska monitoruje postępy państw członkowskich w zakresie cyfryzacji i na podstawie rocznych zestawień analiz i wskaźników pomiarowych publikuje coroczne sprawozdania dotyczące indeksu gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego (DESI). Każdego roku sprawozdania zawierają profile krajów, dzięki którym państwa członkowskie mogą określić obszary wymagające priorytetowych działań, oraz rozdziały tematyczne przedstawiające analizę na poziomie UE w kluczowych obszarach polityki cyfrowej. DESI pozwala na klasyfikowanie państw członkowskich według poziomu ich cyfryzacji i analizowanie ich względnych postępów w ciągu ostatnich pięciu lat, uwzględniając punkt wyjścia tych państw.

DESI odnosi się do czterech głównych obszarów polityki Kompas Cyfrowego 2030 i poddaje analizie postęp w rozwoju państw członkowskich w czterech obszarach:

- human capital – kapitał ludzki;
- connectivity – łączność;
- integration of digital technology – integracja technologii cyfrowych;
- digital public services – cyfrowe usługi publiczne.

Wykluczenie cyfrowe jest jednym z najważniejszych problemów współczesnego świata. W tym kontekście osoby starsze są grupą społeczną, która jest bardziej narażona na wykluczenie cyfrowe szczególnie poprzez wynikające trudności w nadążaniu za postępem technologicznym [Nowakowska-Grunt, Dziadkiewicz, Olejniczak-Szuster, Starostka-Patyk 2021, s. 338].

Opublikowany w 2021 roku raport DESI [Report DESI 2021] plasuje kompetencje cyfrowe Polaków na 24 miejscu spośród 27 krajów. Najlepiej radzimy sobie w kategorii łączności, a najgorzej w sferze kapitału ludzkiego, czyli kompetencji cyfrowych Polaków [Raport Wykluczenie cyfrowe podczas pandemii 2021]. Tylko 44 proc. Polaków w wieku 16-74 lata posiada podstawowe umiejętności cyfrowe, chociaż większość miejsc pracy wymaga takich kompetencji. Podobny wynik pokazują badania Eurostat [Eurostat Poziom umiejętności cyfrowych 2021]. Według nich w 2021 r. odsetek osób w wieku od 16 do 74 lat, które posiadały przynajmniej podstawowe ogólne umiejętności cyfrowe, był najwyższy w Holandii i Finlandii (po 79%), a następnie w Irlandii (70%). Z drugiej strony najniższy udział odnotowała Rumunia (28%), następnie Bułgaria (31%) i Polska (43%). Aby mieć przynajmniej podstawowe ogólne umiejętności cyfrowe, ludzie muszą wiedzieć, jak wykonać co najmniej jedno działanie związane z każdym obszarem. W tym kontekście można powiedzieć, że większość naszego społeczeństwa jest objęta wykluczeniem cyfrowym [Schmeichel-Zarzeczna 2021].

4. PRZECIWDZIAŁANIE WYKLUCZENIU CYFROWEMU W POLSCE

Podczas Szczytu Lizbońskiego w 2000 roku kraje członkowskie Unii Europejskiej postanowiły, że zwalczanie wykluczenia społecznego stanie się arbitralnym elementem w procesie modernizacji europejskiego modelu społecznego. Dla celów walki ze zjawiskiem wykluczenia społecznego w Polsce 3 sierpnia 2004 roku, podczas posiedzenia Rady Ministrów przyjęto Narodową Strategię Integracji Społecznej, której celem jest pomoc w procesie włączania się Polski w realizację drugiego z celów Strategii Lizbońskiej UE, który zakłada modernizację europejskiego modelu socjalnego, inwestowanie w ludzi oraz zwalczanie wykluczenia społecznego, w tym wykluczenia cyfrowego.

Indeks gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego DESI stał się podstawą do ustanowienia programu polityki „Droga ku cyfrowej dekadzie” do 2030 r. [Droga ku cyfrowej dekadzie 2021], Jego celem będzie wzmocnienie wiodącej pozycji Unii Europejskiej i państw członkowskich w dziedzinie technologii cyfrowych poprzez promowanie sprzyjających oraz zrównoważonych polityk cyfrowych służących obywatelom m. in. poprzez wzmocnienie umiejętności cyfrowych i edukacji.

Program „Polska Cyfrowa” 2014-2020 to strategiczny program rządu

polskiego, którego celem był rozwój społeczeństwa informacyjnego i cyfrowego w Polsce. Program obejmował szereg działań mających za zadanie poprawę dostępu do technologii cyfrowych, rozwijanie infrastruktury teleinformatycznej, promowanie umiejętności cyfrowych oraz zwiększanie innowacyjności gospodarki. Wśród obszarów działań w ramach Programu Polska Cyfrowa znalazły się [Polska Cyfrowa 2021]:

- inwestycje w rozwój szerokopasmowego dostępu do Internetu, zwłaszcza w obszarach wiejskich i mniej zurbanizowanych;
- działania mające na celu zwiększenie umiejętności cyfrowych społeczeństwa (programy edukacyjne w szkołach, kursy dla dorosłych i inne inicjatywy);
- modernizacje systemów administracji publicznej w celu ułatwienia obywatelom i przedsiębiorcom korzystanie z usług online;
- działania wspierające przedsiębiorczość i innowacyjność, zachęcanie wykorzystywania nowoczesnych technologii w biznesie.

Następcą programu Polska Cyfrowa (POPC), który w latach 2014-2020 wspierał cyfryzację w Polsce jest program Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC) na lata 2021-2027. Budżet całego Programu to 11,4 mld zł, a wkład UE to 9,1 mld zł. Program koncentruje się głównie na [Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021]:

- zwiększaniu dostępu do ultraszybkiego Internetu szerokopasmowego;
- udostępnianiu zaawansowanych e-usług pozwalających w pełni na elektroniczne załatwienie spraw obywateli i przedsiębiorców;
- zapewnianiu cyberbezpieczeństwa w ramach nowego dedykowanego obszaru interwencji, rozwoju gospodarki opartej na danych, wykorzystującej najnowsze technologie cyfrowe;
- rozwoju współpracy międzysektorowej na rzecz tworzenia cyfrowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych;
- wsparciu rozwoju kompetencji cyfrowych społeczeństwa.

Pierwotne wykluczenie cyfrowe, rozumiane jako niekorzystanie z Internetu (z powodu braku potrzeby, umiejętności, braku sprzętu, łącza, pieniędzy itp.) dotyczyło w 2020 r. w Polsce aż 3,8 mln osób. 96% osób pierwotnie wykluczonych cyfrowo stanowiły osoby w wieku 45-74 lat. W 2020 roku 50% osób w tej grupie wiekowej nie posiadało choćby podstawowych kompetencji cyfrowych [Kluby rozwoju cyfrowego odpowiedź na wykluczenie cyfrowe 2021].

Stąd kolejny program rządowy przeciwdziałający wykluczeniu cyfrowemu, jakim są Kluby Rozwoju Cyfrowego. To miejsca edukacji cyfrowej i zaznajamiania ogółu społeczeństwa z nowymi technologiami. Program zakłada uruchomienie od 2021 roku 2 500 Klubów głównie w bibliotekach, domach kultury czy uniwersytetach trzeciego wieku oraz przygotowanie do pracy w nich 5000 edukatorów - animatorów rozwoju kompetencji cyfrowych społeczności lokalnej. W fazie pilotażowej obejmie 64 gminy, gdzie główną formą zwalczania

wykluczenia motywacyjnego będzie budowanie potrzeby używania Internetu wokół szerszych motywacji życiowych, zawodowych, towarzyskich czy społecznych jednostki [Kluby rozwoju cyfrowego odpowiedzią na wykluczenie cyfrowe 2021].

To bardzo istotne, biorąc pod uwagę, że w 2020 roku 90,4% gospodarstw domowych posiadało dostęp do Internetu (tabela 1), natomiast już tylko 81,4% [Społeczeństwo informacyjne w Polsce 2020, s. 138], korzystało z Internetu co najmniej raz w tygodniu. Te dane pokazują, że wciąż wśród Polaków jest spore grono osób niekorzystających z Internetu wcale, bądź korzystających sporadycznie. Pomimo, że przyspieszający w ostatnich latach proces cyfryzacji w wielu dziedzinach życia, jest naturalnie zjawiskiem pożądanym, to tym bardziej należy zwracać uwagę na problem wykluczenia cyfrowego – szczególnie w kontekście pandemii koronawirusa. Pandemia COVID-19 przyczyniła się w skali całego kraju do olbrzymiego wzrostu wykorzystania Internetu, zarówno mobilnego, jak i stacjonarnego, jednocześnie uwidoczniając również bardzo mocno negatywne zjawisko wykluczenia cyfrowego [Wykluczenie społeczno cyfrowe w Polsce 2021]. Dlatego też, program Klubów Rozwoju Cyfrowego wpisuje się w potrzebę szerokiego edukowania w zakresie umiejętności cyfrowych. Szacowany koszt projektu to ponad miliard złotych. Projekt zostanie sfinansowany w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS) [Kluby rozwoju cyfrowego odpowiedzią na wykluczenie cyfrowe 2021].

Oprócz wspomnianych powyżej programów istnieje wiele podobnych realizowanych przez gminy, powiaty czy organizacje pozarządowe, które są współfinansowane ze środków Unii Europejskiej, a które mają na celu ograniczanie wykluczenia cyfrowego, szczególnie wśród osób starszych oraz mieszkańców wsi i małych miast.

5. PODSUMOWANIE

Dynamiczny rozwój mediów elektronicznych i ekspansja technologii informacyjno-komunikacyjnych dokonały przeobrażeń prawie we wszystkich dziedzinach naszego życia. Rozwój technologii cyfrowych, coraz powszechniejsze ich wykorzystanie, a często konieczność korzystania z nich w codziennym życiu – nauce, pracy, gospodarce, dostępie do informacji i wiedzy czy rozrywki, powoduje, że osoby, które z nich nie korzystają, są w coraz większym stopniu wykluczone społecznie [Dziekoński 2021].

Jak się okazuje kluczową formą wykluczenia cyfrowego decydującą o niekorzystaniu z Internetu pozostaje wykluczenie motywacyjne. Osoby niekorzystające z sieci uzasadniają to brakiem potrzeby, świadomości i umiejętności cyfrowych, niż z fizycznymi problemami w dostępie do sieci, czy komputera. Podstawą występowania wykluczenia motywacyjnego jest niska

świadomość potrzeb związanych z ważnymi w życiu jednostek sprawami, które mogą być zaspokojone za pośrednictwem sieci i brak wiedzy o tym, do czego może posłużyć Internet [Wykluczenie społeczno cyfrowe w Polsce 2021].

Warto podkreślić, że wykluczenie cyfrowe w największym stopniu dotyka osób starszych. Przyczyn tego zjawiska jest wiele i są one różnorodne. Podstawową jest jednak brak umiejętności korzystania z rozwiązań cyfrowych i brak motywacji do korzystania z nich [Dziekoński 2021].

Reasumując, problemy wykluczenia cyfrowego w przyszłości będą dotyczyć w dużej mierze kompetencji. Sama dostępność będzie coraz mniejszym problemem, znacznie większym stanie się brak umiejętności, a najwłaściwszą formą zwalczania wykluczenia motywacyjnego będzie budowanie potrzeby używania Internetu wokół szerszych motywacji życiowych, zawodowych, towarzyskich czy społecznych jednostki.

W związku z tym, iż postęp technologiczny jest obecnie tak szybki, a nowe technologie pojawiają się niemalże z roku na rok, to ważne jest, aby pomagać i edukować osoby, które na wykluczenie cyfrowe są najbardziej narażone, w tym osoby niepełnosprawne, starsze oraz ubogie [Garwol 2019, s. 50].

Rząd polski oraz organizacje pozarządowe podejmują różne inicjatywy mające na celu redukcję wykluczenia cyfrowego. Te działania obejmują programy edukacyjne, szkolenia z obsługi komputera i Internetu, a także projekty mające na celu zwiększenie dostępności infrastruktury cyfrowej, zwłaszcza na terenach wiejskich.

Warto również zaznaczyć, że problem wykluczenia cyfrowego jest dynamiczny, a sytuacja może ulegać zmianom w związku z postępem technologicznym i działaniami podejmowanymi przez różne instytucje.

BIBLIOGRAFIA

- Bargh J.A., McKenna K.Y.A., *The Internet and social life*, „Annual Review of Psychology” 2004, No. 55.
- Campbell R.J., Nolfi D.A., *Teaching elderly adults to use the Internet to Access health care information: before–after study*, „Journal of Medical Internet Research” 2005, No. 7.
- Cyrklaff-Gorczyca M., Wykluczenie cyfrowe osób w wieku 50+. Sygnalizacja problemu, [w:] Gierańczyka W. (red.), *Starzenie się ludności jako wyzwanie XXI wieku – ujęcie interdyscyplinarne*, Toruń: Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu.
- Czaja S.J., Charness N., Fisk A.D., Hertzog C., Nair S.N., Rogers W.A., Sharit J., *Factors Predicting the Use of Technology: Findings From the Center for Research and Education on Aging and Technology Enhancement (CREATE)*, „Psychology and Aging” 2006, No. 21.
- „Droga ku cyfrowej dekadzie”, Rada przyjmuje kluczowy program

cyfrowej transformacji UE, 2021, <https://przemyslprzyszlosci.gov.pl/droga-ku-cyfrowej-dekadzie/>.

- Dziekoński S., *Godność osób starszych w cyfrowej cywilizacji*, 2021, <https://pl.linkedin.com/pulse/godność-osób-starszych-w-cyfrowej-cywilizacji-dziekoński> [24.11.2021].
- Ellerman E. (2007), *The internet in context*, [w:] Gackenbach J. (red.), *Psychology and the internet. Intrapersonal, interpersonal, and transpersonal implications*, Boston: Academic Press.
- Eurostat, Poziom dostępu do Internetu - gospodarstwa domowe, 2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tin00134/default/table?lang=en> [12.11.2021].
- Eurostat, Poziom umiejętności cyfrowych, 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ISOC_SK_DSKL_I21_custom_2397093/bookmark/map?lang=en&bookmarkId=dc481686-c938-4e07-b03c-8e039f532857 [12.11.2021].
- Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027, 2021, <https://www.polskacyfrowa.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-rozwoj-cyfrowy-2021-2027-2028/> [24.11.2021].
- Gackenbach J., von Stackelberg H., *Self online: Personality and demographic implications*, [w:] Gackenbach J. (red.), *Psychology and the internet. Intrapersonal, interpersonal, and transpersonal implications*, Boston: Academic Press, 2007.
- Garwol K., *Stopień umiejętności korzystania z technologii cyfrowych a wykluczenie społeczne na przykładzie osób niepełnosprawnych, starszych i ubogich*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2019, nr 58.
- Hołda M., *Edukacja osób starszych w zakresie korzystania z Internetu*, [w:] Szmigielska B. (red.), *Edukacja w dwóch światach – offline i online*, Kraków: WiR PARTNER, 2011.
- Huang C.-Y., Chen H.-N. (2010), *Global digital divide: A dynamic analysis based on the Bass Model*, „Journal of Public Policy & Marketing” Vol. 29, No. 2.
- Hudzik A. (2021), Kogo dotyczy wykluczenie cyfrowe? Jak temu zapobiegać? <https://nano.komputronik.pl/n/wykluczenie-cyfrowe-w-polsce/> [23.10.2021].
- Jakość życia osób starszych w Polsce. (2020), *Korzystanie z Internetu*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/jakosc-zycia-osob-starszych-w-polsce,26,2.html> [23.10.2021].
- Kluby rozwoju cyfrowego odpowiedzią na wykluczenie cyfrowe. (2021), Ministerstwo Cyfryzacji, <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/kluby-rozwoju-cyfrowego-odpowiedzia-na-wykluczenie-cyfrowe>
- Nowakowska-Grunt J., Dziadkiewicz M., Olejniczak-Szuster K., Starostka-Patyk M. (2021), *Quality of service in local government units and digital exclusion of elderly people - example from implementing the Avatar Project*, „Polish Journal of Management Studies” Vol. 23, No. 2.
- Polska Cyfrowa. (2021), Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej: <http://www.polskacyfrowa.gov.pl>

- Raport. (2021), *„Wykluczenie cyfrowe podczas pandemii. Dostęp oraz korzystanie z Internetu i komputera w wybranych grupach społecznych”*, Warszawa: Federacja Konsumentów.
- Raport. (2021), *„Wykluczenie społeczno-cyfrowe w Polsce”*: <https://fundacja.orange.pl/aktualnosci/arttykul/raport-wykluczenie-spoleczenno-cyfrowe-w-polsce> [10.12.2021].
- Report DESI. (2021), Digital Economy and Society Index (DESI), European Commission: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2021> [10.12.2021].
- Schmeichel-Zarzeczna M. (2021), Wykluczenie cyfrowe - czym jest i jak mu przeciwdziałać: <https://epale.ec.europa.eu/pl/blog/wykluczenie-cyfrowe-czym-jest-i-jak-mu-przeciwdzialac> [23.10.2021].
- Sobocka-Szczapa H. (2017), *Wykluczenie cyfrowe pracujących a podejmowanie decyzji w organizacji*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie” nr 113.
- Społeczeństwo informacyjne w Polsce. (2020), *Wykorzystanie ICT w gospodarstwach domowych*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-w-2020-roku,1,14.html> [14.10.2021].
- Społeczeństwo informacyjne w Polsce w latach 2012-2016. (2016), *Wykorzystanie ICT w gospodarstwach domowych*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-wyniki-badan-statystycznych-z-lat-2012-2016,1,10.html> [14.10.2021].
- Społeczeństwo informacyjne w Polsce w latach 2010-2015. (2015), *Wykorzystanie ICT w gospodarstwach domowych*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-wyniki-badan-statystycznych-z-lat-2011-2015,1,9.html> [14.10.2021].
- Społeczeństwo informacyjne w Polsce w latach 2016-2020. (2020), *Wykorzystanie ICT w gospodarstwach domowych*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-w-2020-roku,1,14.html> [14.10.2021].
- Starsi Polacy boją się Internetu. (2018), <https://technologia.dziennik.pl/aktualnosci/arttykuly/306649,starsi-polacy-boja-sie-internetu.html> [16.10.2021].
- Szanferberg R. (2006), *Marginalizacja i wykluczenie społeczne*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Szmigielska B., Bąk A., Hołda M. (2012), *Seniorzy jako użytkownicy Internetu*, „Nauka” nr 2.
- Widawska E., Wysocka E., Wieczorek Z. (2014), *Wyznaczniki wykluczenia*

cyfrowego i dostępności stron internetowych instytucji publicznych. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

- Wykluczenie społeczno cyfrowe w Polsce. (2021), <https://fundacja.orange.pl/strefa-wiedzy/post/wykluczenie-spoleczo-cyfrowe-w-polsce-2021> [14.12.2021].
- Wykluczenie społeczne. (2021), <https://pedagogiczna.pl/wykluczenie-spoeczne/> [14.12.2021].

THE INTERNET AND DIGITAL EXCLUSION IN POLAND

Summary: The article draws attention to an attempt to identify the issue of social exclusion with particular emphasis on digital exclusion, as well as to indicate ways of combating digital exclusion in Poland. The analysis of the literature and the analysis of data leads to the conclusion that digital exclusion, by some referred to as digital inequality, is still a current problem. However, analyses show that this state of affairs is mainly caused by motivation and lack of digital competence rather than due to technological problems, such as the provision of the Internet or a computer. The rapidly advancing development of modern technologies in the digital economy results in a rapidly growing lack of competence and, consequently, motivation, especially among the elderly. Despite the fact that in Poland there are activities aimed at reducing and counteracting digital exclusion in various social groups, there is still a problem of digital inequalities. That is why it is important not only to focus on equipping the excluded with equipment and access to the Internet. At the same time, it is necessary to stimulate their motivation to take advantage of these benefits and to acquire and further improve digital competences in all social groups. The article uses the method of descriptive and comparative analysis, comparative analysis of statistical data from publicly available databases of the Central Statistical Office, Eurostat, Internet research reports, reports and information of the National Bank of Poland, and the results of selected research on the analyzed issues are used.

Key words: social exclusion, digital exclusion, counteracting digital exclusion, Internet.

*dr Agnieszka Zalewska-Bochenko
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Finansów
ul. Warszawska 63, Białystok
e-mail: a.zalewska-bochenko@uwb.edu.pl
ORCID: 0000-0002-7382-0064*